

АНОТАЦІЯ

Атрошенко Т. Ю. Формування соціального досвіду учнів старшого підліткового віку в умовах позакласної виховної роботи. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки. – Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, Мелітополь, 2020.

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та експериментальне вирішення проблеми формування соціального досвіду учнів старшого підліткового віку в умовах позакласної виховної роботи.

Виховний процес закладу середньої освіти не повною мірою задовольняє потребу держави у формуванні особистості, яка здатна активно співіснувати з довкіллям, маючи можливість задовольняти власні потреби життєдіяльності і при цьому здійснювати певний позитивний вплив на своє оточення. Сприятливою основою для цього виступає позакласна виховна робота, спрямована на допомогу підліткам у самовизначенні, культурній ідентифікації і самореалізації соціальних потреб, інтересів і здібностей. Аналіз теорії та практики досліджуваної проблеми дозволив виявити суперечності між об'єктивною потребою суспільства в соціалізованих громадянах та наявним рівнем сформованості в учнів соціального досвіду; усвідомленням значення сприятливого соціального середовища для формування соціального досвіду учнів та відсутністю оптимальних педагогічних умов його створення і функціонування; можливостями педагогічного колективу у формуванні соціального досвіду учнів та відсутністю ефективно впорядкованої системи щодо їх використання у виховному середовищі школи.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження полягають у тому, що: *вперше розроблено та теоретично обґрунтовано педагогічну систему формування соціального досвіду учнів старшого підліткового віку в умовах позакласної виховної роботи; розроблено та обґрунтовано педагогічні умови формування соціального досвіду учнів старшого підліткового віку в позакласній*

виховній роботі; *визначено* сутнісний зміст понять «соціальний досвід учнів старшого підліткового віку», «формування соціального досвіду учнів старшого підліткового віку»; *уточнено й обґрунтовано* критерії, показники та рівні сформованості соціального досвіду учнів старшого підліткового віку; *конкретизовано* структурні компоненти соціального досвіду учнів старшого підліткового віку; *подальшого розвитку набули* науково-теоретичні та методичні основи формування соціального досвіду учнів старшого підліткового віку в умовах позакласної виховної роботи.

Практичне значення дослідження полягає в розробці та впровадженні у виховний процес закладів середньої освіти педагогічної системи формування соціального досвіду учнів старшого підліткового віку в умовах позакласної виховної роботи, що включає: Програму формування соціального досвіду учнів старшого підліткового віку в умовах позакласної виховної роботи, авторські та модифіковані діагностичні методики для дослідження рівня сформованості соціального досвіду в учнів старшого підліткового віку; можливості використання результатів дослідження для подальшої розробки механізмів та умов формування соціального досвіду учнів; застосуванні результатів у діяльності соціально-психологічних служб закладів середньої освіти.

У дослідженні визначено сутнісний зміст поняття «соціальний досвід учнів старшого підліткового віку», яке розглядається як сукупність знань, умінь і навичок, набутих на основі й у процесі безпосередньої соціально-комунікативної діяльності під час взаємодії між членами родини (або особами, які їх заміщують), суб'єктами освітнього процесу, однолітками, значущими дорослими, оточенням (неблагополучним включно) та за допомогою якого відбувається (як стихійно, так і цілеспрямовано) формування соціальних цінностей та норм, уявлень, переконань, установок, способів мислення, зразків поведінки, відчуттів, емоцій, які становлять основу чуттєвого пізнання соціальних світів.

З'ясовано, що формування соціального досвіду учнів старшого підліткового віку – це процес скерування та впорядкування стихійно здобутого старшими підлітками соціального досвіду під час взаємодії з негативними та позитивними

факторами соціального середовища через створення сприятливих умов для засвоєння та осмислення учнем знань про соціальні явища, соціальних умінь та навичок, установок і переконань, прийнятих у суспільстві, формування соціальної рефлексії, навичок пристосування до зовнішнього оточення, позитивного ставлення до соціальної дійсності та здатності перетворити й виразити це ставлення у практиці суспільного життя.

Приділено увагу дослідженню сутності, змісту та співвідношення основних для інституту соціальної взаємодії понять та категорій, зокрема, власне соціального досвіду, соціальної пам'яті, соціального капіталу, цінностей.

На основі аналізу наукової літератури, нормативних документів і узагальнення досвіду роботи закладів середньої освіти визначено, що наскрізне завдання виховної діяльності закладу освіти з учнями старшого підліткового віку полягає в засвоєнні ними зразків поведінки, цінностей, норм та способів мислення, які інтегруються в їх соціальному досвіді. Якщо соціальний досвід засвоєно недостатньо, особистість не отримує змоги повною мірою проявити свою соціальну позицію, визначити ціннісні орієнтації і морально-етичні ідеали. Установки, надані підлітку освітнім закладом, впливають на усвідомлення ним мотивів власної поведінки, оцінок та самооцінок.

Визначено, що процес формування соціального досвіду слід розглядати як єдину систему, тому для формування соціального досвіду учнів старшого підліткового віку необхідним є застосування системного підходу. Систематизування процесу формування соціального досвіду учнів дозволяє більш детально розкрити сутність означеного процесу, взаємообумовленість компонентів, спрямованих на забезпечення його функціонування в освітньому просторі, порядок здійснення практичної частини роботи, каузальність його мети та результатів.

Конкретизовано структурні компоненти соціального досвіду, до яких віднесено когнітивний, емоційно-ціннісний, комунікативний і поведінковий. Схарактеризовано функції соціального досвіду: пізнавально-інформаційну, комунікативну, оціночно-репрезентаційну, діяльнісно-практичну, творчу.

На основі виокремлених компонентів виділено критерії сформованості соціального досвіду учнів старшого підліткового віку та їх показники: когнітивний (обізнаність підлітків із встановленими в суспільстві установками, переконаннями, нормами та правилами, зацікавленість у засвоєнні нових; уявлення про накопичення соціального капіталу, усвідомлення своєї соціальної позиції в суспільстві; наявність знань про взаємодію, соціальні відносини), рефлексивно-оціночний (єдність потреб та інтересів суспільства й учня як його члена; спроможність адекватно оцінювати пропоновані суспільством цінності, робити їх особистими; сформованість емоційно-оціночного ставлення до себе у соціальній дійсності, усвідомлення і розуміння уявлень інших людей про себе), комунікативний (здатність сприймати та транслювати емоції під час спілкування, відсутність труднощів у встановленні контакту з учнівським колективом; здатність до участі у спільній діяльності, роботи в команді; відкритість взаємному обміну інформацією, почуттями, інтересами), діяльнісний (оволодіння способами соціально-прийнятної діяльності (трудової та суспільної), дотримання норм і правил; зацікавленість в участі у соціально корисних заходах, соціальна активність та ініціативність; активне перейняття наявних у суспільстві форм взаємодії, ефективне рольове функціонування). Виявлено і схарактеризовано рівні сформованості соціального досвіду учнів старшого підліткового віку: високий, середній, низький.

Визначено й обґрунтовано педагогічні умови формування соціального досвіду учнів старшого підліткового віку в позакласній виховній роботі: координація впливів на особистість учня; спрямування позакласної виховної роботи в напрямі соціокультурного розвитку; оптимізація виховного процесу під час позакласної роботи.

Розроблено та теоретично обґрунтовано педагогічну систему формування соціального досвіду учнів старшого підліткового віку в умовах позакласної виховної роботи. Розроблення системи здійснено з урахуванням таких дидактичних категорій, як напрями, принципи та умови формування соціального досвіду. Система передбачає формування у старших підлітків уявлення про

соціальні відносини, процеси та явища; розвиток навичок міжособистісної взаємодії, здатності до роботи в команді; формування цілісного уявлення про загальнолюдські цінності та підвищення мотивації до їх перейняття; розвиток мотивації до слідування наявним у суспільстві нормам та правилам соціальної взаємодії; підвищення соціальної активності учнів, зацікавленості в участі у соціально корисних заходах; надання дозвіллю учнів соціальної спрямованості; підвищення лояльності старших підлітків традиціям та звичаям свого народу. Відповідно до системи реалізацію формувального експерименту з формування соціального досвіду учнів старшого підліткового віку здійснено у низку етапів: організаційний, комунікативно-пізнавальний, діяльнісно-практичний, рефлексивно-результативний.

Констатовано, що важливою умовою реалізації системи є створення соціально-виховного середовища школи, яке б забезпечувало ефективність виховного процесу через його гуманізацію, організацію суб'єкт-суб'єктної взаємодії між учасниками виховного процесу, сприяння адаптації особистості до мінливого середовища, усвідомлення себе частиною суспільства, учасником соціальних відносин. Створення соціально-виховного середовища в межах школи забезпечується реалізацією Програми формування соціального досвіду учнів старшого підліткового віку в умовах позакласної виховної роботи.

На підставі аналізу результатів експериментальної роботи підтверджено припущення щодо того, що впровадження системи формування соціального досвіду учнів старшого підліткового віку в умовах позакласної виховної роботи сприяє накопиченню учнями нових знань про соціум, засвоєнню соціальних норм і цінностей, набуттю соціальних умінь та навичок, виробленню на їх основі ціннісних орієнтацій, підвищенню соціальної активності, виробленню нового алгоритму дій.

Ключові слова: соціальний досвід, позакласна виховна робота, учні старшого підліткового віку, соціально-виховне середовище, соціалізація.

ABSTRACT

Atroshenko T. Yu. Formation of social experience in early adolescents under the conditions of extracurricular activity. – Qualifying research paper with manuscript copyright.

The dissertation for the academic degree of the Doctor of Philosophy in specialty 011 Educational, pedagogical sciences. – Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Melitopol, 2020.

The dissertation presents a theoretical generalization and experimental solution to the issue of forming social experience in early adolescents under the conditions of extracurricular activity.

At a secondary educational institution, the educational process does not fully satisfy the need of the state to form a personality that is able to coexist actively with others and has an opportunity to meet his/her own needs and, at the same time, to make a certain positive impact on his/her environment. A favourable basis for this is the extracurricular activity aimed at helping adolescents in self-determination, cultural identification and self-realization of social needs, interests and abilities. The analysis of the theory and practice of the issue under study allowed us to reveal contradictions between the objective need of society in the socialized citizens and the level of social experience formation in pupils; the awareness of the importance to have a favourable social environment for the formation of social experience in pupils and the lack of optimal pedagogical conditions for its creation and functioning; the capabilities of the teaching staff to form pupils' social experience and the lack of an effectively organized system to use these capabilities in the educational environment at school.

The research novelty and theoretical significance are as follows: the pedagogical system for the formation of social experience in early adolescents under the conditions of extracurricular activity was *developed and theoretically substantiated for the first time*; we *developed and substantiated* the pedagogical conditions for the formation of social experience in early adolescents under the conditions of extracurricular activity; the essential content of such concepts as “social experience in early adolescents”, “formation of social experience in early adolescents” *was determined*; we *specified and substantiated*

the criteria, indicators and levels demonstrating the formation of social experience in early adolescents; the structural components of the social experience in early adolescents *were specified*; the scientific-theoretical and methodological foundations of social experience in early adolescents under the conditions of extracurricular activity *received further development*.

The practical significance of the research is to develop and implement the pedagogical system for the formation of social experience in early adolescents under the conditions of extracurricular activity in the educational process at school, including the Program for the formation of social experience in early adolescents under the conditions of extracurricular activity, the author's and modified diagnostic techniques to study the level of social experience formation in early adolescents; the opportunities to use the results of the study for further development of mechanisms and conditions for the formation of social experience of pupils; implementation of results in the activities of social and psychological services at secondary educational institutions.

The research defines the essence of the concept of "social experience in early adolescents" which is considered to be a set of knowledge, skills and abilities acquired on the basis and in the process of direct social and communicative activities in the course of interaction between the family members (or people replacing them), actors of the educational process, peers, respected adults, the background (including the difficult one) and which helps to form (both spontaneously and purposefully) social values and norms, ideas, beliefs, attitudes, ways of thinking, patterns of behaviour, feelings, emotions that become the basis for the sensory cognition of social worlds.

It has been found that the formation of social experience in early adolescents is a process that directs and regulates the social experience which is spontaneously gained by early adolescents in the course of interaction with negative and positive factors of the social environment by creating favourable conditions for pupils to learn and comprehend the knowledge of social phenomena, social abilities and skills, attitudes and beliefs accepted in society, the formation of social reflection, skills of adaptation to the external environment, a positive attitude to social reality and the ability to transform and express this attitude in the practice of public life.

Special attention is paid to the essence, content and relationship between the basic concepts and categories characteristic of the institution of social interaction, in particular those of social experience, social memory, social capital, and values.

Based on the analysis of research works, normative documents and generalization of experience of secondary educational institutions, it has been determined that the cross-cutting task of educational activities for early adolescents is to learn patterns of behaviour, values, norms and ways of thinking that are integrated into their social experience. If the social experience is not gained enough, the individual is not able to fully express his/her social position, to determine values, moral and ethical ideals. The attitudes provided for the adolescents by the educational institution affect their awareness of the motives of their own behaviour, assessments and self-esteem.

It has been determined that the process of social experience formation should be considered a single system, so it is necessary to use a systematic approach for the formation of social experience in early adolescents. The systematization of the process demonstrating the formation of pupils' social experience allows us to reveal the essence of this process in more detail, as well as the interdependence of components aimed at ensuring its functioning in the educational space, the order by which the practical part of the work should be done, causality of its purpose and results.

The structural components of social experience have been specified. They include cognitive, emotional-value, communicative and behavioral components. The functions of social experience have been characterized as cognitive-informational, communicative, evaluative-representational, activity-practical, creative ones.

Based on the selected components, we have outlined the criteria for the formation of social experience in early adolescents and their indicators: cognitive (adolescents' awareness of established attitudes, beliefs, norms and rules, the interest in learning new ones; understanding how social capital is accumulated, awareness of their social position in society; knowledge of interaction, social relations), reflexive and evaluative (the unity of needs and interests of society and the student as its member; the ability to adequately assess the values offered by society, to make them personal; the formation of the emotional and evaluative attitude to oneself in social reality, awareness and understanding

other people's ideas about ourselves), communicative (the ability to perceive and transmit emotions during communication, lack of difficulties in establishing contact with students; the ability to participate in common activities, teamwork; openness to mutual exchange of information, feelings, interests), activity (mastering the methods of socially acceptable activities (labour and social ones), compliance with norms and rules; interest in the involvement in socially useful activities, social activity and initiative; active adoption of existing forms of interaction in society, effective role functioning). We identified and characterized the levels of social experience formation in early adolescents as high, medium, and low.

The pedagogical conditions of social experience formation in early adolescents under the conditions of extracurricular activity have been defined and substantiated: the coordination of influences on the pupil's personality; the direction of extracurricular work towards socio-cultural development; the optimization of the educational process in the course of extracurricular activity.

The pedagogical system for the formation of social experience in early adolescents under the conditions of extracurricular activity has been developed and theoretically substantiated. The system was developed taking into account such didactic categories as directions, principles and conditions of social experience formation. The system includes the formation of early adolescents' ideas about social relations, processes and phenomena; the development of interpersonal skills, the ability to work in a team; the formation of a holistic view of universal values and increase in motivation to adopt them; the development of motivation to follow the existing norms and rules of social interaction in society; the increase in pupils' social activity, interest in the involvement in socially useful activities; social orientation of students' leisure activity; the increase in the loyalty of early adolescents to the traditions and customs of their nation. According to the system, the implementation of the formative experiment on the formation of social experience in early adolescents was carried out in a number of stages: organizational, communicative-cognitive, activity-practical, reflexive-effective ones.

It is stated that an important condition for the implementation of the system is the creation of social and educational environment at school, which would ensure the

effectiveness of the educational process through its humanization, organization of the subject-subjective interaction between the participants in the educational process, through the promotion of the individual's adaptation to the changing environment and by recognizing oneself a part of society, a participant in social relations. The creation of social and educational environment within school is ensured by the implementation of the Program for the formation of social experience in early adolescents under the conditions of extracurricular activity.

Based on the analysis of the results of experimental work, the assumption has been confirmed that the introduction of the system of social experience formation in early adolescents under the conditions of extracurricular activity contributes to the accumulation of new knowledge about society, assimilation of social norms and values, acquisition of social abilities and skills, development of value orientations based on them, increase of social activity, development of a new algorithm of actions.

Key words: social experience, extracurricular activity, early adolescents, social and educational environment, socialization.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці, у яких опубліковані основні результати дисертації:

1. Атрошенко Т. Ю. Проблема формування соціального досвіду підлітків у навчально-виховному процесі школи: теоретичний аспект. *Педагогічні науки* : збірник наукових праць. 2017. Вип. 76, т. 2. С. 8–12.
2. Атрошенко Т. Формування соціального досвіду учнів основної школи засобами інформаційно-комунікаційних технологій. *Ukrainian Journal of Educational Studies and Information Technology*. 2017. Vol. 5, No. 3. Pp. 92–100.
3. Атрошенко Т. Проблема набуття соціального досвіду учнями основної школи в умовах позакласної виховної роботи. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки* : збірник наукових праць. 2017. № 4 (59). С. 22–27.
4. Атрошенко Т. Ю. Рівні сформованості соціального досвіду в учнів підліткового віку. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка*. 2018. № 1 (20). С. 233–235.
5. Атрошенко Т. Ю. Координація впливів на особистість учня підліткового віку як одна з умов формування його соціального досвіду. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2018. Вип. 65. С. 9–13.
6. Атрошенко Т. Ю. Шляхи спрямування позакласної виховної роботи з учнями підліткового віку в напрямі соціокультурного розвитку. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : збірник наукових праць. 2019. Вип. 62, т. 1. С. 90–93.
7. Atroshenko T. Yu. Formation of the behavioral component of social experience in late adolescents under conditions of extracurricular educational activity. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2019. № 7 (86), Is. 209. Pp. 7–10.
8. Атрошенко Т. Ю., Федорова О. В. Формування комунікативного компоненту соціального досвіду учнів старшого підліткового віку в умовах

позакласної виховної роботи. *Інноваційна педагогіка*. 2020. Вип. 22, т. 1. С. 170–173.

Опубліковані праці апробаційного характеру:

1. Атрошенко Т. Соціалізація особистості в системі художнього досвіду дітей. *Роль освіти у формуванні життєвих цінностей молоді*: матеріали регіональної науково-практичної конференції студентів і молодих учених, м. Мелітополь, 2 грудня 2016 р. Мелітополь : Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, 2016. С. 13–15.

2. Атрошенко Т. Ю. Формування соціального досвіду підлітків як науково-педагогічна проблема. *Zbior artykułow naukowych. Konferencji Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej «Pedagogika. Priorytetowe obszary badawcze: od teorii do praktyki»*, Warszawa, 28 лютого 2017 р. Warszawa : Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 2017. Str. 16–17.

3. Атрошенко Т. Ю. Формування аксіологічної складової соціального досвіду учнів основної школи. *Сучасна наука: тенденції та перспективи* : матеріали регіональної internet-конференції молодих учених, м. Мелітополь, 15–19 травня 2017 р. Мелітополь, 2017. С. 121–124.

4. Атрошенко Т. Ю. Набуття особистістю соціального досвіду як інструмент збереження й перетворення надбань людської культури. *Сучасна система освіти і виховання: досвід минулого – погляд у майбутнє* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 6–7 жовтня 2017 р. Київ : ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2017. С. 112–113.

5. Атрошенко Т. Ю. Принципи формування соціального досвіду учнів підліткового віку в умовах позакласної виховної роботи. *Monografia pokonferencyjna «Science, research, development. Pedagogy» # 3. Zbior artykułow naukowych recenzowanych*, Warszawa, 31 березня 2018 р. Warszawa, 2018. Str. 105–107.

6. Атрошенко Т. Ю. Напрями формування соціального досвіду учнів підліткового віку в умовах позакласної виховної роботи. *Актуальні питання сучасних педагогічних та психологічних наук* : Збірник наукових робіт учасників

міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 15–16 лютого 2019 р.
Одеса : ГО «Південна фундація педагогіки», 2019. Ч. 2. С. 62–65.

7. Атрошенко Т. Ю. Оптимізація виховного процесу під час позакласної роботи як одна з умов формування соціального досвіду учнів. *Актуальні проблеми реформування системи виховання та освіти в Україні* : Збірник тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 26–27 квітня 2019 р. Львів : ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2019. Ч. 2. С. 76–79.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Виховна робота в закладах освіти: навчальний посібник / Т. Ю. Атрошенко, К. В. Жмак, С. В. Подпльота та ін.; за гол. ред. О. Г. Волкова. Мелітополь : ФОП Однорог Т. В., 2019. 271 с.